

FREEDOM OF SPEECH AND EXPRESSION

Waarom de vrijheid van meningsuiting de meest fundamentele vrijheid is / Rob Wijnberg

Over de vrijheid van meningsuiting is het altijd gemakkelijk praten in Nederland. Je zou zelfs kunnen stellen: gratis praten. Want pleiten voor de vrije meningsuiting is in ons land preken voor eigen parochie. Nagenoeg iedereen onderschrijft het belang van deze fundamentele waarde.

Ook juridisch is de meningsvrijheid in weinig landen ter wereld zo stevig verankerd als in het polderland dat zich graag als progressief mag profileren. Zelden leidt een zaak waarin de uitingsvrijheid ter discussie wordt gesteld tot een veroordeling. Strafbaarstelling van godslastering, in grote delen van de wereld nog altijd goed voor zware gevangenisstraffen of erger, is hier al jaren een dode letter – en sinds december 2013 zelfs helemaal uit het wetboek geschrapt.

‘Verwerpelijk’ gedachtegoed

Ondanks deze maatschappelijke en juridische consensus blijft ook in een vrij land als Nederland waakzaamheid geboden. Lang niet altijd zegeviert het vrije woord wanneer het op de proef wordt gesteld. Zo werd in april 2014 pedofielenvereniging Martijn verboden omwille van haar onacceptabele gedachtegoed. Anders dan het Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden, dat eerder nog een verbod uitdrukkelijk van de hand wees omdat er ‘geen sprake is van dreigende maatschappelijke ontwrichting’, besloot de Hoge Raad de club alsnog definitief te ontbinden. De reden luidde simpelweg dat ‘de vereniging de gevaren

van seksueel contact met jonge kinderen bagatelliseert, dergelijke contacten zelfs verheerlijkt en haar opvattingen ook propageert.’

Een buitengewoon verstrekkend oordeel, gegeven het feit dat de vereniging zelf (als vereniging) nooit strafbare feiten heeft gepleegd, nooit strafbare afbeeldingen van minderjarigen heeft verspreid en zich ook nooit schuldig heeft gemaakt aan de aanmoediging van strafbaar gedrag. Het is enkel het gedachtegoed – seks tussen volwassenen en (zeer jonge) minderjarigen moet gelegaliseerd worden – dat als reden voor het verbod wordt aangegrepen.

In de politiek en de pers heerste vooral opluchting en instemming: het verwerpelijke gedachtegoed van de pedofielenvereniging hoort simpelweg niet thuis in de Nederlandse samenleving, klonk het veelal. ‘Het zal je kind maar zijn’, kon je er ook in door horen klinken. Slechts een klein groepje dissidenten, aangevoerd door schrijver Anton Dautzenberg, schreef een petitie tegen het verbod, ‘Hoge Raad, verbied Vereniging Martijn niet’, ondertekend door een vijftigtal prominenten waaronder Arnon Grunberg, Tommy Wieringa en Freek de Jonge.

Grenzen

Hoewel het nodige begrip is op te brengen voor hen die de vereniging liever kwijt dan rijk zijn, schaar ik mij toch volmondig achter de opiniemakers die het verbod een ernstige vergissing vinden en de vrijheid van meningsuiting hier liever hadden zien zegevieren. Dat heeft alles te maken met wat vrijheid van meningsuiting in mijn ogen is: uitdrukkelijk niet het soort vrijheid dat de meeste politici, opiniemakers en nu ook de rechters van de Hoge Raad eronder verstaan. Die misvatting is niet zo vreemd. Van Theo van Gogh tot Fitna, van Minder Marokkanen tot Vereniging Martijn: de afgelopen vijftien jaar heeft het in de discussie over de meningsvrijheid altijd gedraaid om de verkeerde vraag, namelijk wat ‘de grenzen’ van deze vrijheid nu precies zijn.

Daarmee is steeds weer de indruk gewekt dat iemands meningsvrijheid kleiner zou moeten zijn naarmate hij de vermeende ‘grenzen’ ervan opzoekt. Anders gezegd: hoe schadelijker, verwerpelijker,

kwetsender, beledigender of immoreler iemands opvatting of gedachtegoed, des te meer dringt de vraag zich op of dit ‘buiten’ de vrijheid van meningsuiting valt.

Maar met vrijheid van meningsuiting is het nu juist precies andersom: hoe schadelijker, verwerpelijker, kwetsender, beledigender of immoreler de opvatting die wordt gepropageerd, des te meer zou de bescherming van het recht op vrijheid van meningsuiting opgeld moeten doen. Vrijheid van meningsuiting is namelijk het recht de *communis opinio*, de status quo, *the powers that be* – of zeg gerust: alles wat in een samenleving als ‘normaal’ of ‘acceptabel’ wordt beschouwd – te ondergraven, te tartten, ter discussie te stellen en te veranderen. Hoe verder iemand buiten de oevers treedt van wat ‘door de beugel’ kan, hoe belangrijker het dus wordt dat de meningsvrijheid het beschermt.

Onmogelijke vrijheid

Vrijheid van meningsuiting is in die zin de meest atypische vrijheid die we kennen: het is niet de vrijheid om consensus te zoeken of zelfs maar ‘het goede’ te propageren. Nee, het is juist de vrijheid om de consensus te doorbreken door wat onder ‘het goede’ wordt verstaan ter discussie te stellen. Vrijheid van meningsuiting begint dus pas werkelijk, en bewijst zijn waarde pas echt, op het moment dat ze geldt voor precies die ideeën, opvattingen en wereldbeelden die het verst afstaan van wat als acceptabel en toelaatbaar wordt beschouwd. Het is als het ware een manier om het ‘ontoelaatbare’ een plek te geven in de samenleving.

Dat maakt van vrijheid van meningsuiting een onmogelijke vrijheid. De *core rationale* van meningsvrijheid is immers het waarborgen van een vrij en open debat over goed en kwaad. Het doel daarvan is niet om vast te stellen wat de ware aard van goed en kwaad is. Integendeel: meningsvrijheid dient er, als principe, juist toe nooit tot die vaststelling te komen. Want als de vrije expressie een voorwaarde is voor het hebben van een conceptie van goed en kwaad, kan diezelfde conceptie van goed en kwaad nooit tegelijkertijd de grenzen vormen van de vrije expressie.

De vrijheid van meningsuiting is in die zin een absolute vrijheid; ze vereist grenzen, gebaseerd op een bepaalde moraal, maar verworpt zelf, als principe, de vaststelling van die grenzen. Immers, als de mens een morele waarheid tot zijn beschikking zou hebben, waarom zou hij dan nog langer ‘goed’ en ‘kwaad’ bediscussiëren?

Filosofische boemerang

De vraag ‘mag je dat zeggen?’ werpt om bovenstaande redenering niets meer op dan een oeverloze discussie: meningsvrijheid is een principe dat de vaststelling van haar eigen grenzen ondermijnt. Deze paradox wordt treffend geïllustreerd door het in 2007 door Geert Wilders geschreven pleidooi voor een verbod op de Koran. De reden dat een dergelijk verbod tot mislukken is gedoemd, is precies dezelfde reden waarom Wilders het pleidooi mocht houden, namelijk het recht bepaalde waarden voor te staan en te uiten. Die waarden zelf kunnen derhalve nooit gebruikt worden om andersoortige waarden van het discours te weren, omdat dat argument als een filosofische boemerang op zichzelf terugkaatst: een moslim zou op grond van zijn waarden dan óók Geert Wilders het zwijgen kunnen opleggen.

Er zou dan een patstelling ontstaan, die onherroepelijk leidt tot oneindige regressie: iedereen zou het recht hebben om iedereen het zwijgen op te leggen op grond van zijn wereldbeeld. De filosoof John Stuart Mill, grondlegger van het klassieke liberalisme, stelt niet voor niets dat de vrije expressie betekent dat niemand het recht heeft een ander het woord te ontnemen op grond van zijn morele opvatting. Zelfs niet als die opvatting alom gedeeld wordt: ‘Als de gehele mensheid, behalve één persoon, dezelfde mening had, dan zou de mensheid niet meer recht hebben om die enkeling met zijn afwijkende opinie het zwijgen op te leggen dan die persoon zou hebben, als hij de macht had, om de hele mensheid tot zwijgen te dwingen.’ Met andere woorden: juist die mening die de vraag opwerpt of hier ‘de grenzen van de vrijheid van meningsuiting’ worden overschreden, dient te worden beschermd door de vrijheid die het ter discussie stelt.

Vrijheid van meningsuiting is dus niet alleen het recht om een waarheid of wereldbeeld voor te staan en te uiten, maar bovenal het

recht om waarheden en wereldbeelden ter discussie te stellen; het recht om een definitieve vaststelling van goed en kwaad op te schorten door deze voortdurend onderuit te halen en van zijn definitieve verwezenlijking te weerhouden. De vrijheid van meningsuiting is, kortom, het recht om te twijfelen. Want, zo zegt ook Mill, ‘er bestaat het grootste verschil tussen de veronderstelling dat een mening juist is, omdat zij nooit is weerlegd, en de constatering dat zij waar is met de bedoeling niet toe te staan dat men haar weerlegt.’

Wie dus een mening van het discours wil verwijderen om daarmee een ander het recht te ontnemen die mening – óf de opvatting die ze juist bestrijdt – in twijfel te trekken, stelt in feite zijn eigen zekerheid gelijk aan absolute zekerheid, met de pretentie uit te kunnen maken welk wereldbeeld het juiste is en welk niet. ‘Elk stilleggen van een discussie is een aanmatiging van onfeilbaarheid,’ concludeert Mill dan ook.

Strijd om het gelijk

Natuurlijk houdt meningsvrijheid daarmee niet de noodzaak in dat wij elkaar maar lukraak kunnen beledigen, kwetsen of aantasten in de integriteit of goede eer. Ook deze verdediging van het vrije woord moet zeker niet worden begrepen als een regelrechte aansporing daartoe. Helaas verzandt het debat nog al te vaak in een discussie over (het ontbreken van) fatsoenlijke omgangsvormen; waar de een ten stelligste het ‘recht om te beledigen’ verdedigt, klinkt niet zelden het verweer dat wij ‘zo niet met elkaar omgaan’. Dat laatste is niet meer dan lege retoriek: de manier waarop wij met elkaar omgaan, staat juist ter discussie. Dat wil zeggen: teruggrijpen op conventies of geldende fatsoensnormen om het discours schoon te veegen, ondermijnt in zekere zin de aard van vrije expressie, namelijk dat zij als vrijplaats dient om conventies en normen ter discussie te stellen of zelfs te doorbreken.

Leven in een vrije samenleving is dan ook per definitie een strijd – een strijd om het gelijk. Het kenmerk van een gezonde democratie is niet dat zij onwelgevallige geluiden van het discours weet te weren, maar dat zij deze weet te absorberen. Een opvatting wordt immers

pas echt een gevaar wanneer zij buiten de maatschappij dreigt te vallen. Zolang zij zich een plek weet in het bediscussieerbare, valt zij nog onder controle van het publieke begrip. Wanneer men dus – bedroefd en bezorgd – spreekt over bepaalde grenzen die weer eens zijn verlegd of over normen die zijn vervaagd, zie ik dat doorgaans als iets positiefs. Immers, het toont bovenal de flexibiliteit van onze samenleving aan.

Zelfs Geert Wilders, wiens uitlatingen en standpunten jaren geleden wellicht tot juridische vervolging hadden kunnen leiden – soortgenoot in het politieke spectrum Hans Janmaat is daar het historische bewijs van – heeft nu een eigen, legitieme plek in de politiek verworven; zijn opvattingen worden gehoord, bediscussieerd en ook bestreden. Soms haalt men zelfs zijn schouders op, ten teken dat hij, anders dan bijvoorbeeld de Belgische partij Vlaams Belang van Filip Dewinter, waarvoor een cordon sanitaire geldt, geaccepteerd is in het publieke discours. Het scala aan opvattingen is als het ware door (of met) hem verbreed. Bepaalde grenzen zijn verlegd.

Oneindig herinterpreteren

De vraag die zich nu dan natuurlijk opdringt, luidt: waarom zou je dit überhaupt moeten willen? Waarom zou je de grenzen van het toelaatbare in het publieke debat willen verschuiven? Waarom zou je opvattingen of wereldbeelden die zo evident in strijd zijn met de moraal van een samenleving de ruimte willen geven?

Het meest simpele antwoord op die vraag luidt: omdat alleen het aanvallen van de communis opinio, het doorbreken van geldende taboes, tot vooruitgang leidt. Hadden we honderd jaar geleden hetzelfde gedaan als de Hoge Raad nu doet – verwerpelijke opvattingen verbannen –, dan hadden vrouwen nog steeds geen kiesrecht gehad. Hadden we dat tweehonderd jaar geleden gedaan, dan hadden we nu allemaal nog in de Schepping geloofd in plaats van in de evolutietheorie. Zeg ik daarmee dat het doorbreken van het taboe op seks met minderjarigen een vooruitgang zou betekenen? Geenszins. Maar de vrijheid inperken om het taboe te kunnen doorbreken, is hoe je het ook wendt of keert geen vooruitgang.

Het complexere antwoord op de vraag waarom je onacceptabele opvattingen de ruimte zou willen geven, hangt dan ook volledig af van de definitie van vooruitgang die je erop nahoudt. Je kunt – mocht je erin geloven – vooruitgang beschouwen als een lineair proces waarin verkeerde ideeën (de aarde is plat) en foute opvattingen (slavernij is geen probleem) uiteindelijk door voortschrijdend inzicht het onderspit delven en plaats moeten maken voor juiste ideeën (de aarde is rond) en goede opvattingen (mensenrechten). Zo bekeken is de beslissing van de Hoge Raad om het verwerpelijke gedachtegoed van de pedofielenvereniging te verbieden een stap in de goede richting: dachten we vroeger nog dat er niks mis was met seks met kinderen, inmiddels weten we beter – dus met het verbod op dit gedachtegoed gaat niks verloren. Integendeel.

Mijn opvatting van vooruitgang is echter een andere. Als filosofisch antifundamentalist, sterk beïnvloed door het existentialisme van Martin Heidegger en het pragmatisme van Richard Rorty en William James, geloof ik niet dat vooruitgang lineair verloopt: omdat de werkelijkheid niet één ‘juiste’ of ‘goede’ interpretatie aan ons opdringt, rest de mensheid niets anders dan het oneindig herinterpreteren van wat wij op dit moment, in deze context en volgens de nu geldende maatstaven, als juist en goed beschouwen.

Vooruitgang schuilt dan niet zozeer in het vervangen van de onjuiste ideeën of verkeerde opvattingen door de juiste en de goede, om zodoende steeds dichterbij het ‘eindpunt’ te geraken, maar in het oneindig uitbreiden van het palet aan ideeën en opvattingen dat we tot onze beschikking hebben. Of preciezer gezegd: vooruitgang bestaat eruit dat de mens niet zozeer steeds ‘waardere’, maar simpelweg steeds méér manieren van kijken naar (en dus begrijpen en beheersen van) de wereld heeft.

Twee kanten van de medaille

Ieder verbod op het koesteren en propageren van een gedachtegoed, zoals waartoe de Hoge Raad nu besloten heeft, is door die bril bekeken een achteruitgang: het verkleint het palet aan ideeën en opvattingen die we als mensheid hebben en met elkaar uitwisselen, uit naam

van de misvatting dat de samenleving naar de goede en juiste opvattingen beweegt als het de zwarte schapen onder die ideeën en opvattingen maar weet uit te bannen.

Waarom dan niet ook – uit naam van de communis opinio, of de schade die het berokkent – de opvattingen van de PVV over moslims en Marokkanen verbieden, of – gezien de financiële crisis die het neoliberalisme heeft veroorzaakt – de opvattingen van de VVD in de ban doen? Omdat het niet voor niets vrijheid van meningsuiting heet en geen vrijheid van waarheidsvinding. Zoals de Amerikaanse filosoof Richard Rorty ooit zei: *‘The only thing mankind can do is exchange our beliefs and desires with each other and as far as we can see: that is what human life will be like forever.’*

Vrijheid van meningsuiting is en blijft dus altijd een medaille met twee kanten: zij biedt evenveel ruimte voor waanzin en onverdraagzaamheid als voor saamhorigheid en liefde. Maar uiteindelijk, en daar gaat het om in een samenleving, is zij boven alles een onontbeerlijke aanzet tot vertrouwen. De kracht van een open en vitale democratie schuilt niet zozeer in haar vermogen onwelgevalige geluiden te weren, als wel in haar vermogen deze te absorberen. Dat noemt men tolerantie: het verwerpelijke verwerpen zonder haar te verbannen. Tolerantie is dus eigenlijk een soort ‘normvervaging’. En hoewel normvervaging uitsluitend beschouwen als iets ‘slechts’ tegenwoordig salonfähig is, is het ook eenzijdig. Normen zijn, naast de smeerolie voor een prettige omgang, immers ook de grond waarop we elkaar veroordelen en uitsluiten. Alleen de garantie dat wij, welke norm er ook geldt, de vrijheid genieten deze norm ter discussie te stellen, is de garantie dat de vrijheid die wij koesteren kan prevaleren.

Vrijheid van meningsuiting is de bodem van al onze vrijheden. Het is waar de betekenis van vrijheid haar oorsprong vindt. En dat kan, zelfs in een vrij land als Nederland, niet vaak genoeg gezegd worden.